

ספר ברכת חיים

סדר היום היהודי

אורח חיי היהודי סביב היממה

מזמן עלות השחר [משיכריק השחר, משיאר פני המזרח,
משיכיר את חבריו, משיכיר בין תכלת ללבן], הנץ החמה.
סוף שלש שעות, סוף ארבע שעות. זמן מוסף, חצות
היום והלילה. מנחה גדולה וקטנה, פלג המנחה, שקיעת
החמה, בין השמשות, צאת הכוכבים, כניסת ויציאת
השבת ויו"ט ויוה"כ, כניסת ויציאת ארבעה צומות

בדגש על יסודות מצוות
תפילה וקריאת שמע, טלית ותפילין

חישוב הזמנים שבלוחות שנה

מנדולי הפוסקים במאתיים וחמישים שנה האחרונות
וסדר צבאות השמים החונים סביב תקופות השנה

פרטי ההלכות וטעמיהם

כדעת מרן השו"ע והרמ"א, החיד"א והגר"א והגר"ז,
המ"ב והבא"ח וכה"ח, החזו"א והאול"צ והיביא אומר

בעזרת החונן לאדם דעת ע"י

רפאל חיים לוי

בלאאמו"ר הג"ר ניסים שליט"א

שנת התשפ"ו לבה"ע

ק"ק אופקים

מפתחות ההלכות

פתח הקולמוס.....יז
השמחה בעבודת ה' (יז) אהבת עולם אהבתנו (יח) עבודה שבלב זו תפילה (יש) נוסח התפילה (יט) להתבטל לפניו יתברך (כ) השמחה במצוות (כ) שלשה חלקים בחיבור סדר היום היהודי (כא) מקורות החיבור (כב) כמה מעלות לחיבור - ביאור הנהגת חכמי הדורות (כג) חמש לוחות שנה (כד) יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם (כו).

סימן א'

מצוות שחרית מעלות השחר ומנין החמה.....כז
זמן עלות השחר משמש גם לק"ש ותפילה של לילה וגם לשל יום (ל) מצוות המתחילות בעלות השחר (לא) מצוות המתחילות מנין החמה (לו) מחלוקת המגן אברהם והגר"א אם מחשבים את השעות הזמניות מעלות"ש או מנח"ח (לז).

סימן ב'

חישוב עלות השחר ונין החמה.....נה
חישוב זמן עלות השחר כמה הוא קודם לנין (נ) מדידת עלות השחר בארץ ישראל בחורף ובקיץ ובשאר ארצות העולם (נא) שלש שיטות בחישוב היממה מעלות השחר לצאת הכוכבים (נב) דרך חישוב זמן המגן אברהם והגר"א למעשה (נא) ההפרש בין סוף זמן קריאת שמע ותפילה דהמג"א לגר"א (נב) ההפרש בין הלוחות לענין סוף זמן ק"ש ותפילה לדעת המג"א (נב) חישוב ניין החמה האסטרונומי, המישורי או הנראה (קב) היושבים בהר או בעמק שהנין והשקיעה מקדים או מתאחר מהמישורי (קו) מצוות התלויות בנקודת חילוף היום והלילה (קיא) הדרך לחשב ניכוי ההרים במדידת הנין והשקיעה הנראים (קכב) שיטת הבית דוד שעה קודם הנין הנראה (קכב) כמה יש לדקדק בזמן יציאת השמש (קכט) שלש שיטות לחישוב זמני היום במעלות או בזמניות או בשוות - וחישוב זמני המשמרות שבלילה (קלא) חישוב היממה לגרים בארצות הצפונית ובקוטב הצפוני (קמא) אם יש בקוטב הצפוני חיוב מדין תורה לקיים מצוות התלויות בזמן (קמב).

סימן ג'

ברכות השחר, טלית ותפילין, פסוקי דזמרה, ק"ש ותפילה.....קמו
זמן ברכות השחר (קמו) עשיית מלאכה ואכילה קודם התפילה (קמט) אכילה לפני התפילה בשבת בבוקר (קנא) מעלת ציצית ותפילין (קנג) זמן ציצית ותפילין (קנד) מעלת קריאת שמע (קנח) ארבעה זמנים להתחיל בהם קריאת שמע (קסא) אם תפילה היא מצווה דאורייתא (קסה) ששה זמנים להתחיל בהם תפילת שחרית (קסו) ברכות קריאת שמע (קיא) (קע) לסמוך גאולה לתפילה (קעא) סדר התפילה למי שממחר למלאכתו (קעו) האנוס או החולה שהתפילה קשה עליו (קעז) הכוונה בשמות ה' בברכות (קפ) מצוות צריכות כוונה - שבע כוונות (קפ) שיקפיד לפנות מחשבתו לפני התפילה (קפד).

סימן ד'

סוף זמן קריאת שמע וברכותיה ותפילת שחרית.....קפז

חובת קריאת שמע בזמנה (קפז) סוף זמן קריאת שמע (קפט) סוף זמן ברכות קריאת שמע (קצא) לגומרה כולה (קצה) כל תוסף בקריאת שמע לאחר זמנה (קצה) סוף זמן תפילת שחרית (קצו) להתפלל בתוך ארבע שעות לאחר שעבר זמן קריאת שמע (קצז).

סימן ה'

חובת נשים בתפילה והנהגתם בברכות שבתפילה.....רג

חובת נשים בתפילה (רג) אשה הטרודה בגידול הילדים או בפרנסת הבית (רה) מצוות קריאת שמע (רי) ברכות פסוקי דזמרה, ברכות קריאת שמע וברכת ההלל (רט) ברכות השחר (ריב) אכילה קודם התפילה (ריג) מצוות שהזמן גרמא שנהגו הנשים לברך עליהם (ריד) אשה שזמנה מצומצם בבוקר, מה תתפלל (ריז).

סימן ו'

מצוות חצות יום ולילה וזמן תפילת מנחה.....רימ

מצוות התלויות בחצות היום והלילה (ריט) זמן חצות היום והלילה (רכא) זמן תפילת מוסף (רכג) תחילת זמן תפילת מנחה (רכד) מנחה גדולה ומנחה קטנה (רכו) איסור מלאכה וסעודה לפני תפילת מנחה (רכז) איסור מלאכה וסעודה בערב שבת ועיו"ט מזמן המנחה (רכח) זמן פלג המנחה (רכט) סוף זמן תפילת מנחה (רכט) ארבעה זמנים הראויים לתפילת מנחה (רל).

סימן ז'

חישוב פלג המנחה, השקיעה, בין השמשות וצאת הכוכבים.....רלא

חישוב זמן פלג המנחה (רלג) זמן השקיעה ובין השמשות (רמא) זמן שקיעת החמה לגאונים ולר"ת (רמג) חישוב זמן צאת הכוכבים לגאונים (רמח) המנהג למעשה בדין זמן צאת הכוכבים דר"ת (רנה) שקיעת החמה הנראית, המישורית או האסטרונומית (רס) היושבים בהר או בעמק שהניג והשקיעה מקדים או מתאחר מהמישורי (רסא) מצוות התלויות בנקודת חילוף היום והלילה (רסג) הדרך לחשב ניכוי ההרים במדידת הנגן והשקיעה הנראים (רסד) חישוב זמן צאת הכוכבים לענין מילה (רסד) סיום הצום בארבע תעניות (רסז).

סימן ח'

מצוות הלילה בפלג המנחה, בין השמשות וצאת הכוכבים.....רסט

מצוות התלויות בשקיעת החמה (רסט) מצוות התלויות ביציאת הכוכבים (רע) איסור מלאכה וסעודה חצי שעה קודם צאת הכוכבים (רע) זמן קריאת שמע ותפילה של ערבית (רעא) להקדים תפילת ערבית קודם צאת הכוכבים (רעב) שיחזרו על ק"ש לאחר צאת הכוכבים (רעו) הנהגת ציבור בני תורה - והיחיד בביתו (רעז) מנהגי ישראל בתפילת ערבית של חול (רעט) זמן כניסת השבת (רפא) מנהגי ישראל בתפילת ערבית של שבת (רפב) זמן צאת השבת ותפילת ערבית של מוצש"ק (רפו) זמן הדלקת נר חנוכה (רפח) קיום מצוות הלילה מפלג המנחה (רצ) תרתי דסתרי בזמן פלג המנחה ביום חול (רצא) תרתי דסתרי בזמן פלג המנחה בערב שבת (רצד) תרתי דסתרי בזמן פלג המנחה בערב שבת (רצה) קיום מצוות היום והלילה בבין השמשות (רצו) סוף זמן תפילת ערבית (שא) מצוות המסתיימות בעלות השחר (שב) מצוות הלילה המתקיימות לאחר עלות השחר בשעת האונס (שב) ששה זמנים הראויים לתפילת ערבית (שד).

סימן ט'

מצוות היהודי מסביב ליממה.....שה

עלות השחר (שה) גין החמה (שו) חישוב השעות הזמניות מעד"ש או מנה"ח (שוז) שעה שלישית (שה) שעה רביעית (שה) שעה חמישית (שה) שעה שישית (שט) שעה שביעית - חצות היום (שט) שעה שמינית (שי) שעה תשיעית (שי) שעה תשע וחצי (שי) שעה עשירית ושלושת רבעי השעה - פלג המנחה (שי) שקיעת החמה (שיא) בין השמשות (שיב) צאת הכוכבים (שיב) חצות לילה (שיב) עלות השחר (שיג) חישוב עלות השחר (שיג) חישוב משיכיר את חבירו לציצית ותפילין (שיד) חישוב גין החמה (שיד) חישוב שעה רביעית (שזט) חישוב שעה חמישית (שיז) חישוב שעה שישית (שיח) חישוב שעה שביעית - חצות היום (שיח) חישוב שעה שמינית,

השמחה בעבודת ה'

יתעלה היהודי וימליך הבורא בשמחה וברננה ובגילה, וגם ביראה וברעדה, ככתוב "עבדו את ה' בשמחה כואו לפניו ברננה" (תהלים ק, ב) "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" (תהלים ב'), ולימדונו רבותינו ז"ל שבעבודתו יתברך תהיה שמחה וגם רעדה בפלס הראוי. וכן פתח הרמ"א ההלכה הראשונה בשולחן ערוך "שויתי ה' לנגדי תמיד", וסיים את חלק אורח חיים "טוב לב משתה תמיד", ללמד שיש ליהודי לאחוז בסדר יומו את שני התמידין כהלכתן.

והטעם שעבודת הבורא כלולה משני תמידין אלו משום שהיראה פוקחת את עיני האדם לסכנות היצר, והשמחה מכניסה את החשק בעבודתו יתברך ונותנת הכח לדחות את פיתויי היצר בזמן הנסיון, ככתוב "להגיד בבוקר חסדך - ואמונתך בלילות" כדלהלן.

והיראה והשמחה מביאים לידי אהבה, שהיא תכלית עבודת ה' כמו שכתוב: "ועתה ישראל מה ה' אלוקיך שואל מעימך, כי אם ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך, לשמור את מצוות ה' ואת חוקתיו" (דברים י, יב). "ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו, ה). ועליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה-לא).

וכמו שכתב הרמב"ם (פ"י מתשובה ה"ב וה"ג) ובזמן שיאהב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצוות מאהבה: שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה עזה מאד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה.

והנה בזמן שהיהודי עומד היהודי לפני המלך בתפילה, בתורה ובמצוות ומבקש אשר על ליבו, שמחתו עולה על גדוּתה מחמת שהוא עומד קרוב לפני המלך, ואז באה יראת הרוממות. משום כן קבע הרמב"ם את הלכות "ציצית ותפילין וקריאת שמע ותפילה" בסדר הנקרא "אהבה" מטעם שמצוות אלו כולם כרוכות במילה "אהבה".

וכמו שקבעו לנו אנשי כנסת הגדולה בתפילה "אהבת עולם" [אהבה רבה] אהבתנו ה' אלוקינו, חמלה גדולה ויתרה חמלת עלינו, ותן בליבנו בינה להבין, להשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה: ויחד ללבנו לאהבה וליראה את שמך: וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול באהבה, להודות לך וליחדך ליראה ולאהבה את שמך: ברוך אתה ה', הבוחר בעמו ישראל באהבה:

שו"ע א"ח סי' ד', י"ח, ל', מ"ו, מ"ז, נ"ח, פ"ט, רל"ג-רל"ה,
רס"א, רס"ג, תנ"ט, תע"ז, תקס"ד, תקפ"ח, תרפ"ז, וי"ד קפ"ד

שאלה: מתי מתחיל היום כדי שיהיה אפשר לקיים את מצוותיו,
האם מעלות השחר או מנץ החמה? ואלו ממצוות היום מתחילות
להתקיים משעת שחרית?

א. עלות השחר מתחיל לפני שעולה גלגל השמש ומתגלה לעיני יושבי הארץ, דהיינו מעת שאור החמה מתחיל להאיר את רוח מזרח, ויש בזה כמה דעות אם 72/90/120 דקות קודם הנץ, או נקרא שעלה השחר והתחיל היום. וכן זמן מה לאחר ששקע גלגל השמש במערב ואור השמש התחיל להסתלק מן רוח מערב, אז נראים הכוכבים בשמים ומתחיל הלילה.

ושונה הזמן שבין עלות השחר לנץ החמה, מהזמן שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, דהיום מתחיל בתורה כבר מעת שאור החמה מתחיל להאיר על העולם. ואמנם יש לדעת מאיזו מדרגת אור נקרא שעלה השחר, ויש בזה שלש מדרגות: כשהכריק השחר בנקודת אור מצפון לדרום בתחתית כותל המזרח, כשהאיר כל כותל המזרח [וי"א דיש זמן נוסף, משיכיר בין תכלת ללבן], כשהאירה כיפת הרקיע ומכיר את חבירו הרגיל עימו.

אולם הלילה נחשב בתורה רק משהגיע החושך המוחלט, בעת שטוהר הרקיע לגמרי מן האור, כדכתיב "לחושך קרא לילה" דהיינו עד שיהיה חושך מוחלט כדכתיב "ובא השמש וטהר" דהיינו טהר יומא מכל אור.

ומדרגת החושך נתונה למעשה בשלש ספיקות: האחת כשהסתלק הגלגל במערב ועדיין יש אור רב בשמי רקיע, ונקרא בין השמשות בין שמשו של יום לשמשו של לילה, בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים שאז משמשים שני השמשות יחד, וזמן זה הוא ספק יום ספק לילה, ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה, ספק חלקו מן היום חלקו מן הלילה. השנית כשישנה אפרוריות במערב בקו התחתון שמצפון לדרום אולם עדיין מואר כותל המערב באור אדמומי, עד שיתחיל להכסיף גם כותל המזרח, הנקרא צאת הכוכבים "הנראים". השלישית משתכסיף גם כיפת הרקיע, הנקרא זמן ר"ת.

מחלוקת המנן אברהם והגר"א

אם מחשבים את השעות הזמניות מעלות"ש או מנח"ה

(נ"ה, פ"ט, רל"ג, רס"א, רס"ג, רצ"ג, תנ"ט)

יד. כפי שהתבאר עד עתה, מעיקר דין תורה "קיום" מצוות היום מתחיל מעלות השחר, אולם נחלקו בראשונים אם גם "חישוב" השעות הזמניות למצוות היום מתחיל מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, דהיינו כל זמן שאור החמה מאיר על הארץ, ואף שהגלגל עצמו עדיין לא נראה והוא יום דחוק, הרי הוא יום מכל מקום [התרומת הדשן והר"ת]. או שחישוב השעות הזמניות מתחיל דווקא מנן החמה ועד שקיעת החמה דווקא בכל זמן שהוא יום "גמור" דהיינו בעת הימצאות גלגל השמש בארץ [הנאוים והלבוש].

ויש בזה נפקא מינה לחישוב השעות הזמניות למצוות היממה כמו סוף זמן תפילה וקריאת שמע ואכילת חמץ וההנאה ממנו וביעורו, ותפילת מנחה גדולה וקטנה ופלג המנחה ותפילת ערבית, ושאר מצוות היום התלויות בשעות זמניות.

ומלבד זאת ישנה עוד נפקא מינה בפלוגתא זו, דכשמונים מעלות השחר לצאת הכוכבים הדקות הזמניות גדולות יותר, וכגון ביום בינוני שיש בו כ-730 דקות $[12 \times 60 = 720 + 7.5]$ לפי מנין 72 דקות קודם נן החמה ו-72 דקות אחרי שקיעת החמה, כל דקה זמנית היא 1.2 דקות שוות, אולם אם מונים מנן החמה לשקיעת החמה, כל דקה זמנית ביום בינוני היא 1 דקה שווה. וגדולי האחרונים המפורסמים שנמלו להם את שתי השיטות, הם המנן אברהם שסובר שהיום מתחיל מעלות השחר ועד צאת הכוכבים, והנאון מוילנא והגר"ז שסוברים שהיום מתחיל מנן החמה ועד השקיעה.

מח' המנ"א והגר"א לענין זמן קריאת שמע

יד. התבאר לעיל בסעיף א' מנמ' מגילה כ: שמעלות השחר מתחיל הזמן לקיום מצוות היום, משום דהאור החל כבר לבצבץ ולהאיר על העולם, ומחמת כן הוא כבר יום, אף שהוא מעט יום דחוק, וכן היום ממשיך עד צאת הכוכבים זמן סילוק האור.

ודיש לחקור אם כמו שזמן "קיום המצוות" מתחיל כל זמן שאור החמה נמצא בארץ גם בלא הימצאות הגלגל מעה"ש לצה"ב, ועל אף שאינו יום גמור, כמו כן יש גם לחשב את "חישוב השעות הזמניות" מעלות השחר לצאת הכוכבים לענין קיום מצוות היום כמו סוף שעה ראשונה וכו' שנמנה אותה מעלות השחר. או דלמא דיש לחשב רק מעת שהוא יום גמור שהוא רק מזמן נן החמה.

ומשום כן יש אומרים שיש לחשב השעות מעמוד השחר ועד צאת הכוכבים, כמו עיקר דין התורה לגבי תחילת וסוף היום, והיא דעת תרומת הדשן (ס"א).

והיא גם שיטת רש"י והתוס' דכשם שזמן קיום מצוות היום מתחיל בעלות השחר, כן גם זמני המשמרות שבלילה הקובעות את תחילת הלילה וסוף והלילה, שהם מתחילות בצאת הכוכבים ומסתיימות בעלות השחר.

כדאיאת בגמרא ברכות (ג:) ת"ר ארבע משמרות היו הלילה דברי רבי, ר' נתן אומר שלש. ושם (ע"א) דתניא ר' אליעזר אומר שלש משמרות היו הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי שנאמר (ירמיה כה, ל) ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נווהו, וסימן לדבר משמרה ראשונה חמור נוער שניה כלבים צועקים שלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה וכו', ואיבעית אימא כולהו סוף משמרות קא חשיב, וכי תימא אחרונה לא צריך למאי נפקא מינה למיקרי קריאת שמע למאן דגני בבית אפל ולא ידע זמן קריאת שמע אימת. ע"כ. ונפסק בשו"ע (פי' ס"א ס"ב) ששלש משמרות היו הלילה.

ש"ע סי' א', י"ח, ל', נ"ח, פ"ט, קפ"ד, רל"ג, רל"ה,
רס"א, רמ"ט, תנ"ט, ויו"ד סי' ס"ט, קפ"ד, רס"ב

שאלה: איך הדרך לחשב את עלות השחר ואת נין החמה? ואיך מחשבים את השעות הזמניות כשהימים מתקצרים ומתארכים? ומה יעשו המתגוררים במדינות קו המשווה שנשף עלות השחר ובין השמשות קצר להם, וכן המתגוררים במדינות הצפוניות והדרומיות שהנשף ארוך להם, ובמדינות הקוטב שם היום והלילה מתארכים למשך כמה חודשים עד חצי שנה?

ואם יש לחשב את נין החמה ושקיעתה כשהחמה נראית מנצנצת על ההרים שסביבות העיר, או כבר מעת שעולה בקצה אופק המישור דהיינו בגובה אפס, פני הים, בניכוי ההרים המסתירים ממזרח וממערב? ואם נמדדת החמה הנראית ממקום גבוה שבעיר על המישור הנמוך ביותר, או שיש ליישר את כל גובה העיר? ומה יעשו היושבים בהר השמש מקדימה לזרוח להם ומאחרת לשקוע, וכן היושבים בעמק שההר מסתיר את הזריחה או השקיעה?

א. תמיד של שחר היה קרב מ"שהאיר פני המזרח", דהיינו מעת שבא "אור השמש" והאיר את כותל המזרח. ומחמת כן מעיקר דין תורה הוא גם זמן תפילה וקריאת שמע.

אולם משום שדרשו חז"ל "ייראוך עם שמש" מכאן שצריכין ישראל להתראות לפני ה' יתברך עם צאת השמש בפועל על העולם, ולכך תיקנו חכמים שיהיה זמן תפילה וקריאת שמע כמה שיותר קרוב לזריחת השמש בעת שעולה הגלגל וניכר לדרי העולם.

וכן קבעו כמה זמנים לציצית ולתפילין, לקריאת שמע, ולתפילה, בכמה פרקי זמן הראויים לכל אחד מהם, מעת עלות השחר ועד נין החמה. מאחר שבעלות אור החמה על היקום ישנם חמישה שלבים, כדלהלן:

*סימן זה הוא עיוני ומבאר את חישוב הזמנים וסיכת השינויים בין לוחות השנה.

האחד כאשר עלות שני קרני אור קלושות לימין ולשמאל הנראות רק בעלטה מוחלטת בתקופות מסוימות בשנה, הנקראות "איילת השחר", ומופיעות בשיעור מהלך ד' מיל קודם עלות אור השחר שמאיר את פני כותל המזרח. ואיילת השחר אין משמעות הלכתית מלבד זה שהיא מבשרת על ביאת עלות השחר כעבור ד' מילין [אמנם ע"פ הסוד יש לזה משמעות].

השני כשנמתח קו אור מצפון לדרום בתחתית כותל המזרח הנקרא "משיכריק השחר", ודעת הרמב"ם ומהרי"ל שהוא זמן עלות השחר 120 דקות זמניות קודם הנזן [25.9 מעלות], ודעת רבינו זלמן להחמיר זמן זה לענין סוף זמן מצוות הלילה ולתחילת מצוות היום, ולהקל בשעת הדחק לקריאת שמע ותפילה ותחילת מצוות היום.

ודעת המגן אברהם והפרי חדש ד"משיכריק השחר" הוא 90 דקות קודם הנזן [19.78 מעלות], וכן דעת החק יעקב [והגר"א בביאורו לשר"ע] והחת"ס והגר"מ"ט ומנהג ירושלים, וזמן זה הוא נפקא מינה לתחילת תפילה וקריאת שמע ותחילת מצוות היום בשעת הדחק. וגם לסוזק"ש וסוז"ת. ודעת המ"ב וכה"ח ומנהג בגדאד וחכמי פורת יוסף להחמיר את זמן זה לענין סוזק"ש וסוז"ת. ודעת מרן השו"ע והרמ"א והגר"א בזקנותו [בשנות אליהו] והבא"ח והחזו"א ומנהג ישראל בתפוצות מקדמת דנא, ד"משיכריק השחר" הוא 72 דקות קודם הנזן [16.01 מעלות]. וזמן זה הוא נפקא מינה שקודם לכן לא יצא ידי חובת מצוות היום תפילה וקריאת שמע אפילו בדיעבד.

השלישי כאשר "האיר פני המזרח", כשכל פני כותל המזרח נעשים בהירים ואף על פי שבכיפת הרקיע עדיין שולטת החשכה, שהוא זמן ממוצע בין משיכריק 72/60/120 למשיכיר 50/60. ולפי משיכריק 72 הרי משהאיר הוא 66 דקות זמניות קודם הנזן [13.75 מעלות]. ודעת מרן השו"ע [והמנ"א והפמ"ג והפ"ח ועוד] דאף שבדיעבד יצא מעלות השחר בתפילת שחרית ומצוות היום, אין לעשות כן אם אינו אנוס. ואולם לדעת הגר"א [והא"ר והמ"ב וערה"ש ועוד] זמן משהאיר הוא לעיכובא לתפילת שחרית וקרבת התמיד ומצוות היום, דהיינו דאף בדיעבד לא מהנו.

הרביעי "משיכיר את חבירו הרגיל עימו - בריחוק ד' אמות" כשכל כיפת השמים מוארת - שהוא 60 דקות קודם הנזן [מנהג ירושלים], וי"א שהוא 30 דקות קודם הנזן [גרי"א]. ולרוב הפוסקים שיעור זמן זה הוא 50 דקות שוות קודם הנזן בחורף ו-60 דקות שוות בקיץ [11.5 מעלות].

החמישי, כאשר עולה קצה גלגל השמש ומפציע, ונראה לאדם העומד על הארץ ביישוב כאילו קצה העליון של הגלגל נוגע בראשי ההרים שסביבות לעיר, הוא זמן "נזן החמה". ויש בזמן זה כמה דעות אם נמדד נזן החמה כפי שעולה במישור ממקום גבוה שבעיר [הנקרא האסטרונומי], או ביישור כל גובה העיר [הנקרא המישורי], או כפי הנזן הנראה ליושבים בכל מקום שהם על ההר או בעמק [הנקרא נזן הנראה], כדלהלן סעיף ט"ו והלאה.

"איילת השחר", כראיתא בגמרא יומא (כה:) ובירושלמי (ברכות פ"א ה"א וביומא פ"ג ה"ב) והתניא רבי אומר אינו דומה תימור של לבנה לתימור של חמה תימור של לבנה מתמר ועולה כמקל תימור של חמה מפציע לכאן ולכאן, וביומא שם (כט.) מאי טעמא דרבי דכתיב "למנצח על איילת השחר" מה אילה זו קרניה

א) חמישה שלבים אלו התבארו בסיעתא דשמיא בארוכה להלן סעיף ד'. ונביא משם בקצרה מה ששייך להבנת ההלכה כאן, עם מעט תוספת כדי להבין חמישה שלבים אלו כראוי.

הזמן הראשון כאשר עלות שני קרני אור קלושות לימין ולשמאל הנראות רק בעלטה מוחלטת הנקראות

שר"ע או"ח סי' י"ח, ל', ל"ז, מ"ו, נ"ב, נ"ח,
ס', ס"א, פ"ט, צ"ח, ק"א, ק"ו, קי"א, רל"ז

שאלה: מתי הזמן הראוי לומר ברכות השחר, להתעטף
בציצית ולהניח תפילין, לקרוא קריאת שמע ולהתפלל
תפילת שחרית? ומתי הזמן בדיעבד למצוות אלו?

זמן ברכות השחר (פ"ו)

א. מיד בהקיצו משנתו יזדרזו להודות על נשמתו שחזרה אליו ברחמיו יתברך, ויאמר "מודה אני" להודות לכורא על איבריו שהם שלמים ומתפקדים כראוי. ובכל בוקר הבריאה כולה מחכה לשבחו של מקום כדי שתוכל להמשיך להתקיים, שבעבור זה נברא העולם, כמו שתיקן הפייט הקדמון מתקופת הגאונים בארון עולם "לעת נעשה בחפצו כל - אזי מלך שמו נקרא" [ועיין בהערה]. וכשיברך ברכות השחר כהלכתו, ויודה לכורא יתברך בכוונה גדולה על כל מה שמטיב עימו, עבודת ה' שלו תקבל חיות נפלאה. שכאשר יהיה בשמחה על חסדיו יתברך, יזכה להיות "שמח בחלקו" ויתרגל לראות את חסדיו יתברך בכל דבר וענין.

ב. ברכות השחר הרי הם חיוב מדין תורה, מדין ברכות הנהנין, וכוללות את כל צרכי האדם שנהנה מה' יתברך [ועיין בהערה]. ואפילו אם אותו אדם לא נהנה מהם מברך אותם בשם ומלכות, משום שהם ברכות השבח על מנהגו של עולם.

ברכות השחר נקראת תפילה קצרה, משום שהיא דומה לתפילת שמונה עשרה, שיש בה שבח בקשה והודאה. וגם מספר ברכותיה שמונה עשרה כמספר הברכות שבתפילת עמידה, ולאחר חתימת התלמוד הוסיפו הגאונים ברכת "הנותן ליעף כח" משום תשות כח הנשמה בעומק הגלות, להתחזקות כנגד היצר והכופרים, והיא כנגד ברכת תשעה עשר "למינים ולמלשינים" שהוסיפו בתפילת עמידה.

ברכות השחר מדין ברכות הנהנין

הרי הוא כמועל בקדשי ה', והרי הוא גזול מאיתו יתברך, כדאיתא בגמ' ברכות ס. דכתיב לה' הארץ ומלואה, ולאחר שיברך "והארץ נתן לבני אדם". וכל זה מבואר בב"י ובשו"ע ריש סי' מ"ו.

(א) ב' כתב המ"ב (סמ"ז סק"א) דברכות השחר חייב בהם מדין תורה מדין ברכות הנהנין, שאסור לאדם להנות מן העולם הזה בלא ברכה, והנהנה בלא ברכה

סימן ד'

סוף זמן קריאת שמע וברכותיה ותפילת שחרית

ש"ע או"ח סי' כ"ה, מ"ו, נ"ה, נ"ח, פ"ט, ק"ח, קי"א

שאלה: מתי סוף זמן קריאת שמע של שחרית? ועד
מתי זמן ברכותיה? ומתי סוף זמן תפילת שחרית?

חובת קריאת שמע בזמנה (נ"ח)

א. גדולה קריאת שמע משום שהמלכת ה' יתברך היא תכלית בריאת העולם. ולכך אמר רב
מני גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה, והוא בר גניבא אמר חביבה
קריאת שמע בעונתה יותר מאלף עולות שהכסיל זוכה.

ודרשו חז"ל "מעוות לא יוכל לתקון" (קהלת א-טו) זה שביטל קריאת שמע של שחרית או של
ערבית, זה שביטל תפילה של שחרית או של ערבית. "וחסרון לא יוכל להימנות" (שם) זה
שנמנו חביריו לדבר מצוה כמו להתפלל ולהודות לה' יתברך, והוא לא נמנה עמהן.

מחמת כן יש להיזהר מלהתאחר לקרא את קריאת שמע עד סוף זמנה. שהרי המבטל במזיד
את שמע של שחרית, מראה שאין לו בושא כלפי שמיא, ואינו מכיר את מלכותו יתברך,
שהרי אינו חפץ לקבל את עול מלכותו יחד עם כלל ישראל. וח"ו מחמת כן יכול להיקרות
חצוף כלפי שמיא, ומונע עצמו בזה ברכות דלעילא מחמת שהוא בנידוי לשמים כל אותו
היום ואין תפילתו נשמעת [ועי' עוד בהערה].

מעלת קריאת שמע בזמנה

אמר רב מני גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר
מהעוסק בתורה (ברכות י). הונא בר גניבא אמר חביבה
קריאת שמע בעונתה יותר מאלף עולות שהכסיל זוכה
(קהלת רבה ד, יח). הגיעה שעת קריאת שמע ולא קרא
בעונתה עליו הכתוב אומר "מעוות לא יוכל לתקון"
(קהלת רבה א, טו).

(א) במדרש, אלמלא לא נברא העולם אלא בשביל
קבלת על מלכות שמים, די (הובא במשנה ברורה סימן
נח סק"א). ובאבות (ב, ג) ר' שמעון אומר הוי זהיר
בקריאת שמע ובתפילה [ורש"י ורבינו יונה שם אינם
גורסים "ובתפילה"].

וכתב הוזהר הקדוש (בלק דף קפז) רבי יצחק ורבי
יהודה היו הולכים בדרך, הגיעו למקום שנקרא כפר
סיכנין שהיה דר שם רב המנונא סבא, ונתארחו
אצל אשתו [כיון שרב המנונא כבר נפטר], והיה לה

ופרש רש"י הוי זהיר בקריאת שמע. לקרותה בשעתה.
וכתב רבינו יונה שהזהיר התנא על קריאת שמע יותר
מתפילה כי זמן קריאת שמע יותר קצר מתפילה
וצריך בזה זהירות גדולה.

ש"ע אר"ח סי' י"ז, מ"ה, מ"ז, נ"ב, ס', ע', ק"ו, רע"א,
רצ"א, תכ"ב, תע"ב, תר"מ, תרנ"ד, תקפ"ט, תרע"ה, תרפ"ט.

שאלה: האם נשים מחוייבות בברכות השחר, בתפילה ובקריאת שמע? ואיך ינהגו לענין אכילה קודם התפילה?

והאם נשים יכולות לברך בשם ומלכות ברוך שאמר וישתבח, יוצר אור ואהבת עולם וגאל ישראל?

והוא הדין אם יכולות לברך על ברכות המצוות, כמו קידוש, שופר, סוכה ולולב, נר חנוכה, מגילה ומצה, מחמת שהם תלויות בזמן. וכן על ברכות השבת, כמו ברכים ורעמים וכדו'?

חובת נשים בתפילה (מ"ה, מ"ז, ע', ק"ו)

א. לדעת מרן השולחן ערוך חובת תפילה היא מן התורה דכתיב "ולעובדו בכל לבבכם", ומן התורה אין זמן מיוחד לתפילה וגם אין לה שיעור, דהיינו שאפילו בתפילה קצרה בכל נוסח שתתפלל יוצאת ידי חובה. ואז באו חכמים ותיקנו שלש תפילות מדרבנן. וממילא לדעת מרן השולחן ערוך הרי מן התורה היא מצווה שאינה תלויה בזמן מסויים, והיא מצווה שאין הזמן גרמא. ומשום כך גם בנות ספרד חייבות בתפילה מדאורייתא [וכהרמב"ם].

אמנם כתב המשנה ברורה שלרוב הפוסקים תפילה היא רק מדרבנן והפסוק של "ולעובדו בכל לבבכם" הוא אסמכתא, דהיינו שחכמים מצאו רמז לתקנתם מן הפסוק, ולא שהפסוק נכתב בעבור הלכה זו. אלא דמשום שתפילה היא בקשת רחמים גם הנשים חייבות בזה מדרבנן, משום שגם הם צריכות רחמים. ומשום כך בנות אשכנז חייבות בתפילה מדרבנן [וכהרמב"ן ועוד].

ואמנם גם מה שחייבות בתפילה מדרבנן, יש בזה הבדל בין בנות ספרד לבנות אשכנז. וגם בבנות ספרד עצמם ישנם ב' דעות בפוסקים:

לבנות ספרד יש אומרים דתקנת חכמים הייתה לעשות את הנשים כמו האנשים שחייבות להתפלל ב' תפילות, תפילת שחרית ותפילת מנחה, וגם מוסף ונעילה. אמנם תפילת ערבית אינם חייבות להתפלל משום שהיא רשות והנשים לא קיבלוה עליהם כחובה, אמנם ראוי שיתפללו גם תפילת ערבית [כ"ה, משנה ברורה ואור לציון].

ויש אומרים דהעמידו חכמים את תקנתם על עיקר דין תורה וחייבם רק בתפילה אחת ביום שחרית או מנחה איזה שירצו, ואמנם במוסף של ראש השנה ויום הכפורים חייבות, משום דרחמי נינהו, וכן חייבות בתפילת נעילה של יום הכפורים, שמרכים בה בבקשת רחמים ותחנונים [מנ"א וכפ החיים והזון עובדיה].

ובנות אשכנז חייבות להתפלל מדרבנן, ותקנת חכמים הייתה לעשות את הנשים כמו האנשים שחייבות להתפלל ב' תפילות, תפילת שחרית ותפילת מנחה, וגם מוסף ונעילה. אמנם תפילת ערבית אינם חייבות להתפלל משום שהיא רשות והנשים לא קיבלוה עליהם כחובה, אמנם ראוי שיתפללו גם תפילת ערבית [פמ"ג מנ"א וחיי אדם ושו"ע הרב ומשנה ברורה].

ואם טענה באחת ההזכרות כמו משיב הרוח בקיץ או שלא הזכירה בחורף ותן טל ומטר לברכה בברכת ברכך עלינו או יעלה ויבא, אם זה באחת מן התפילות שחייבת בהם, צריכה לחזור כמו האנשים. וכן משלימה בתפילה הסמוכה מדין תשלומין.

חייב נשים בתפילה לדעת הרמב"ם

(א) כתב הרמב"ם (פ"א מתפילה ה"א): מצוות עשה להתפלל בכל יום. שנאמר "ועברתם את ה' אלקיכם". מפי השמועה למדו, שעבודה זו היא תפילה. שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם". אמרו חכמים: איזו היא עבודה שבלב - זו תפילה, ואין מנין התפילות מן התורה. ואין משנה [נוסח] התפילה הזאת מן התורה. ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה. ע"כ. והשינו הרמב"ן שם, שדרשה זו אינה אלא אסמכתא. ואין חייב תפילה מדאורייתא אלא בעת צרה.

והרמב"ם בהמשך דבריו ביאר שהנידון אם "אבות תיקנום" או "כנגד תמידין תיקנום", הוא רק על זמן התפילות ומניינם. וכן כתב בספר המצוות.

ושם בס"ב, ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא אלא חייב מצוה זו כך הוא שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחינה ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כוחו. ע"כ. ופשטות דברי הרמב"ם היא מצוות עשה שאין הזמן גרמא ומה דתיקנו חכמים, הוא דהנשים חייבות בתפילה כאנשים, מדלא חילק באיזו תפילה הנשים חייבות, משמע שחייבות בכל התפילות כאנשים. כן ביאר בב"ח (פי' ק"ו ס"א), וכן בשע"ה צ" (ק"ו סק"ה) ובאול"צ (ח"ב פ"ז הע' לסכ"ד).

ושם כתב הרמב"ם בס"ו, ואין תפילת ערבית חובה בתפילת שחרית ומנחה. ואף על פי כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית

וקבלוה עליהם כתפילת חובה. ע"כ. משמע דהאנשים קיבלוה ולא הנשים, כ"כ האול"צ (שם).

ומרן השו"ע (פי' ק"ו ס"א) העתיק לשון הרמב"ם. אלא דלענין תפילת ערבית כתב השו"ע בס"י ק"ו ס"ו, ז"ל ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה. ואף על פי כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפילת חובה. ע"כ. משמע דהאנשים קיבלוה עליהם ולא הנשים, כ"כ האול"צ (שם).

ומשום דהשו"ע העתיק לשון הרמב"ם. משמע דעתיא דהנשים חייבות בתפילה כאנשים, מדלא חילק באיזו תפילה הנשים חייבות, משמע שחייבות בכל התפילות כאנשים. ואדרבה מכך שטרח לומר דפטורות מערבית, משמע דס"ל דבשחרית ומנחה חייבות כאנשים.

אולם בערוה"ש (ק"ו ס"ו) הביא דברי הרמב"ם והשו"ע באופן אחר, דגם חכמים העמידו דבריהם על דין תורה, ורק קבעו לנשים תפילה אחת ביום. ז"ל, והנה זהו ודאי דלרש"י נשים חייבות בשלוש תפילות ביום כאנשים, שהרי לדידיה אין חילוק בדרבנן בין "זמן גרמא" ל"אין זמן גרמא". וגם להתוספות כן הוא, שהרי לדידהו אומרת הגמרא מפורש כן: דאף על גב דזמן גרמא, מכל מקום כיון דרחמי נינהו - חייבינהו רבנן אף בזמן גרמא, וממילא דחייבות כאנשים.

שם, אבל להר"ף והרמב"ם דלא גרסי טעם "דרחמי", אלא חיובן מן התורה מפני דאין הזמן גרמא, ממילא דאין חיובן אלא פעם אחת ביום ובאיזה נוסח שהוא. דאין לומר דאחרי שתיקנו חכמים שלוש פעמים ביום ובזמן חל חיוב זה גם עליהן, דאם כן מאי פריך "פשיטא", הא טובא קא משמע לן? אלא ודאי כמו שכתבתי. ע"כ.

שר"ע אר"ח סי' א', מ"ז, פ"ט, רל"ב- רל"ה, רנ"א, רנ"ב,
רפ"ה, רפ"ו, רפ"ח, רצ"א, תמ"ג, תס"ח, תע"ז, תרל"ט

שאלה: אלו מצוות תלויות בחצות היום ובחצות הלילה? ומתי זמן מוסף? ומתי מתחיל זמן מנחה, ומתי מסתיים זמנה? ומה ההנהגה הראויה בענין מנחה גדולה וקטנה?

מצוות התלויות בחצות היום והלילה

א. זמן חצות היום הוא בשעה שהחמה עומדת בראש כל אדם, כשהיא באמצע הרקיע, ומצוות היום נמשכות מלפני חצות היום ומלאחריו, כל זמן שהשמש עדיין נמצאת. וכן מצוות הלילה נמשכות מחצות הלילה מלפניו ומלאחריו.

נקודת סיום השחר עם כל מצוותיו היא בחצות היום, ולפיכך גם זמן תפילת שחרית בדיעבד עד חצות יום. ומחצות מתחיל זמן בין הערבים עם מצוותיו, כמו זמן מנחה ועוד כמה מצוות הנוגעות לשקיעת החמה.

ומצוות השחר שזמנם מסתיים בחצות היום- כמו תמיד של בוקר ותפילת שחרית. ולחלק מהפוסקים גם סוף זמן ברכות קריאת שמע אם נאנס (כדלעיל סימן ד' ס"ו). ובדיעבד גם לברכות השחר (כדלעיל סימן ג' ס"ג) וסוף הנאת חמץ מדאורייתא בערב פסח, וההידור לקרא שנים מקרא ואחד תרגום בערב שבת. וסעודה שניה בשבת כדי שלא יקרא שהתענה תענית שעות.

מצוות התלויות בחצות היום והלילה

(א) מבואר בגמרא יומא (כא: ופסחים ב: ונח.) דיש דברים הנמשכים מחצות היום כשהשמש נמצאת באמצע מהלכה ממזרח למערב, באמצע גובה הרקיע. ובגמרא בפסחים (צד. ובכרכות כט:) בשעה שהחמה עומדת בראש כל אדם באמצע הרקיע. וכדלהלן ס"ה. ואע"פ דאין הזמן שבין הנץ לחצות שווה בדיוק לזמן שבין חצות לשקיעה, ויש הפרש קטן. משום שאינו

משמעותי כ"כ, הלוות לא נחתי לזה (זמני ההלכה למעשה ח"ב עמ' כ"ד). וגם אורך היום של תשרי קצר משל ניסן בכ-3 דקות.

ומחצות היום נמשך זמן היום מלפניו ומלאחריו, דהיינו כל זמן שהשמש עדיין נמצאת במלווא ביממה. ולכך יש מחשבים דווקא מהנץ שבו ניכר גלגל השמש המאיר על הארץ, ומהשקיעה החמה כאשר גלגל השמש מסתלק מהעין [הנאונים והלבוש

ש"ע אר"ח סי' נ"ח, קל"א, רל"ג, רל"ה, רס"א, רס"ג, רצ"ג, של"א,
תל"א, תפ"ט, תקס"ב, תרל"ט, תרע"ב, תרפ"ז, יו"ד קפ"ד ורס"ב

**שאלה: מתי מתחיל זמן פלג המנחה? וממתי נקרא ששקעה
החמה? ומתי סוף בין השמשות ותחילת צאת הכוכבים?**

א. הלילה מתחיל לאחר שגלגל השמש גמר לשקוע במערב, דהיינו שאור השמש הסתלק מן הרקיע לגמרי ונראים הכוכבים, מאחר שהלילה נקרא בתורה רק מעת שטוהר הרקיע מן האור, כדכתיב "לחושך קרא לילה" היינו מוחלט כדכתיב "ובא השמש וטהר" טהר מכל אור. אולם לענין הזמן שבין עלות השחר לנץ החמה, כתיב "ויקרא אלוקים לאור יום" מכאן דעלות השחר כבר מעת שהתחיל העולם להאיר קצת. וישנם שישה שלבים בהסתלקות החמה מן העולם עד בא החושך המוחלט:

השלב הראשון הוא פלג המנחה "כשניכר שהשמש מתחילה לרדת בכותל המערב" שהוא שעה ורבע זמניות קודם ירידת הגלגל מעבר לקו הים, או קודם צאת הכוכבים דהגאונים דהיינו כרבע שעה זמנית מאוחר יותר, כדלהלן ס"ב.

השלב השני הוא "שקיעת גלגל החמה והסתלקותו מן העין באופק המערבי". ונקרא בלשון הגמרא "הכסיף תחתון", משום שבכו התחתון ישנו קו אפור הנמשך מצפון לדרום, אך מעליו עדיין יש אדמומית, ומעל האדמומית יש עדיין אור רב בשמי רקיע. ומשום דמעתה האור שבשמי רקיע הולך ונחלש בהדרגתיות, דעת רוב הפוסקים שזהו תחילת זמן בין השמשות אליבא דחכמים. ולדעת לרבי יוסי היום ממשיך כמעט עד צאת הכוכבים, ובין השמשות עצמו הוא כהרף עין, דהיינו כחצי דקה קודם צאת הכוכבים.

השלב השלישי לאחר "שיעור ג' רבעי מיל משקיעת הגלגל" שהם 13.5 דקות זמניות [לפי חישוב 18 דק' למיל. 3.65 מעלות מתחת לאופק] או 16.875 דקות זמניות [לפי חישוב 22.5 דקות למיל. 4.42 מעלות מתחת לאופק] או 18 דקות זמניות [לפי חישוב 24 דקות למיל. 4.61 מעלות מתחת לאופק], אז מתחיל צאת הכוכבים לדעת הגאונים מעיקר הדין לכל הפוסקים.

*סימן זה הוא עיוני ומבאר את סיבת שינויי הזמנים בין הלוחות שנה.

השלב הרביעי משתתחיל להכסיף כותל המערב, שהוא "שקיעת האדמומיות". דלדעת חכמי ירושלים האשכנזים וחכמי בגדאד וישיבת פורת יוסף והחזו"א יש "להחמיר" להתחיל את זמן בין השמשות משקיעת האדמומיות, שהוא תוספת של כ-14-12 דקות על שקיעת הגלגל.

השלב החמישי משתתחיל להכסיף כיפת הרקיע, שהוא "שקיעת האור" שלש ורבע מיל אחרי שקיעת הגלגל, שהם 58.5 דקות זמניות [לפי חישוב 18 דק' למיל] או 73.1 דקות זמניות [לפי חישוב 22.5 דקות למיל] או 78 דקות זמניות [לפי חישוב 24 דקות למיל]. והיא שקיעת החמה ותחילת בין השמשות דר"ת.

השלב השישי כשתחשיך לגמרי כיפת הרקיע, שהוא "סילוק האור לגמרי" ד' מיל אחרי שקיעת הגלגל, שהם ג' רבעי מיל אחרי שקיעת האור, שהם 13.5 דקות זמניות. והוא סיום זמן בין השמשות ותחילת הלילה דהיינו צה"כ דר"ת.

וזמן זה שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים נתון בחמישה ספיקות:

האחת בזמן בין השמשות, הזמן שבין שמשו של יום ושמשו של לילה, בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים. ספק כולו יום ספק כולו לילה, ספק חלקו מן היום ספק חלקו מן הלילה. ומשום שהוא זמן ספק אי אפשר לקיים בו את מצוות היום ואי אפשר לקיים בו את מצוות הלילה, רק בדיעבד מצוות דרבנן או בספק ספיקא (כדלקמן סו"ס סימן ח').

השניה, אם שקיעת החמה נמדדת ליושבים על ההר כמה דקות מאוחר יותר מהיושבים במישור משום שמאחרת החמה לשקוע להם. וכן ליושבים בעמק שממהרת להעלם להם כמה דקות מוקדם יותר מהיושבים במישור.

השלישית, זמן בין השמשות שנמשך ג' רבעי מיל, אם ג' מיל הם 13.5 דקות זמניות או 16.8 דקות זמניות או 18 דקות זמניות.

הרביעית, דצאת הכוכבים מגיע בשלשה אופנים, כשיש ג' כוכבים בינונים מפוזרין [נ"מ לד' תעניות ולגר חנוכה] או ג' קטנים מפוזרין [נ"מ למילה ולק"ש ומצות הלילה] שהם כמה דקות מאוחר יותר, או ג' קטנים רצופין [נ"מ למוצש"ק וי"ט ויזה"כ] שהם כמה דקות מאוחר יותר.

החמישית, אם זמן צאת הכוכבים נמדד בראיית ג' כוכבים לפי זכי הראות האיצטגנין הבקאים ובמקום שהחשכה שוררת היטב [שר"ע ורמ"א ועוד], דהיינו כפי מדידת הזמניות. או בראיית ג' כוכבים לפי ראיית רוב בני אדם שאינם בקיאים בכוכבים, דהיינו כפי מדידת המעלות, שאם מודדים את זמן צאת הכוכבים המשתנה במהלך השנה לפי מדידת אורך היום שהוא בינוני בניסן ותשרי, וקצר בטבת וארוך בתמוז [הרמב"ם ופר"ח ומנהג בריסק, והמנהג הפשוט בתפוצות ישראל. לוח "שי" ולוח "אור החיים" ושאר הלוחות של המועצות הדתיות], או לפי מדידת נשף בין השמשות כפי שנראה במציאות ע"י השתברות קרני השמש בארץ על ידי סינון שכבת האטמוספירה הגורמת להם להתעקם, כפי שנראה אור החמה בפועל בתקופה זו במשך השנים, דטבת הנשף מעט ארוך יותר מהימים השווים [היש"ר מקנדיאה והגר"א והגר"ז וחכמי אשכנז בירושלים וחזו"א, וחכמי בגדאד ופורת יוסף. לוח "ארץ ישראל" וכדו' ולוח "עיתים לבינה" ובלוח "אהבת שלום"] כדלעיל סימן ב' סכ"ה. ומעתה נבאר את הדברים אחת לאחת בעזה"י.

שו"ע או"ח סי' רל"ג, רל"ה, רס"א,
רס"ז, רצ"ג, תפ"ז, תרע"ב, תרפ"ז

שאלה: עד מתי אפשר לקיים את מצוות היום, וממתי אפשר להתחיל לקיים את מצוות הלילה? ומתי זמן קריאת שמע ותפילה של ערבית של חול ושל שבת לכתחילה ובדיעבד? ועד מתי זמן ק"ש ותפילה של ערבית ושאר מצוות הלילה?

מצוות התלויות בשקיעת החמה (רל"ג, רס"א, רס"ז)

א. עד שקיעת החמה הוא ודאי יום, וכל זמן בין השמשות הוי כבר ספק לילה שמא התחילה היממה החדשה. משום כן מצוות היום מתקיימות עד השקיעה, ומצוות הלילה מתקיימות מזמן שהוא ודאי לילה דהיינו מצאת הכוכבים.

ולפיכך זמן שקיעת החמה היא סיום זמן קרבן התמיד והקטורת של בין הערביים [לדעת חכמים], וזמן תפילת מנחה. וסוף זמן הנחת תפילין ושאר מצוות הנוהגות ביום. וכן בשקיעת החמה מחמירים שמא הגיע הלילה ומתחילים את זמן כניסת השבת ויום טוב ויום הכיפורים ותשעה באב [מלבד התוספת שבת ויום הכיפורים שהם חובה גמורה זמן מסוים לפני השקיעה].

ולפיכך שקיעת החמה היא נקודת הזמן לקביעת סוף יום ראשון ללידה, למילה בשמיני. ולכתיבת התאריך בשטרות קידושין וגיטין ושטרי חובות ומכירת חמץ ועוד. ולמנין זמן החופה [וי"א גם היחוד] לקביעת היום הראשון לשבע ברכות. ולענין סוף זמן הפסק טהרה ובדיקת ז' נקיים התלויים בזמן שהוא ודאי יום [וי"א בדיעבד עד צה"כ דהנאונים]. ולענין קביעת עונת הווסת התלויה במציאות השמש והעדרותה. ולענין חישוב שעות זמניות להלבוש והגר"א המונים מנין החמה ועד שקיעת החמה.

מצוות התלויות בשקיעת החמה

א) התבאר לעיל בסימן ב' ובסימן ו' דזמן השקיעה חשוב מאד להרבה הלכות, כמו סוף זמן מנחה לכתחילה וי"א גם בדיעבד, וכן לענין כל קיום מצוות היום כמבואר במשנה מגילה כ' ע"א. וכן לענין זמן

כניסת שבת וסוף תוספת שבת וי"ט וי"כ ותשעה באב, כמו שכתב השו"ע בסי' רס"א וסי' רצ"ג וסי' תר"ח וסי' תקנ"ג. וכן לענין סוף זמן הנחת תפילין כמבואר בשו"ע סי' ל' [אך להשאירם מונחים בצנעה, התיר השו"ע. ועי' במ"ב].

לפי השיטות המבוארות בחיבור

ברוך השם ישנם הרבה לוחות שנה נפלאים ומדויקים, כשכל לוח מוסמך על ידי רבותיו. ולמען יבנו הדברים שבמהלך החיבור הלכה למעשה, הבאנו לאורך החיבור דוגמאות מחמש לוחות שנה שהתקבלו אצל ציבור יראי ה' כפי שהבאנו בארוכה בתוך החיבור וכאן נביא את זמני היום כפי שמופיעים בלוחות, ונבאר טעם חישובם בעז"ה:

📖 לוח "ארץ ישראל" לג"ר יחיאל מיכל טוקצינסקי זצ"ל כהנהגת האדרת ורבי שמאל סלנט ורבי יוסף חיים זוננפלד ורבי יצחק זאב מבריסק זצ"ל, כפי חישוב זמני היום מעה"ש 90 לצה"כ 90, ולענין תחילת קיום מצוות הלילה צה"כ 25 דקות זמניות במעלות ולענין מוצש"ק משום חומר שבת 36 זמניות במעלות. וכן לענין חישוב נץ הנראה בניכוי הרים עד 15 ק"מ, והנץ המישורי ביישור גובה פני העיר. וכן הייתה הנהגת הגריש"א והגרנ"ק ובד"ץ העדה"ח ורבי שריה דבלצקי והאדמורים לבית גור זצ"ל כלוח א"י. [ובלוח דבר בעיתו שהתקבל בהרבה מקומות אמנם חישוב את הזמנים המישוריים כמו בלוח א"י שיישר גובה העיר וחישוב לפי 90/90, 25 לצה"כ, ומוצש"ק לפי 36. אמנם בענין הנץ והשקיעה הנראים הלך כמו לוח ביכורי יוסף דלהלן שאינו מנכה הרים אחרי 1 ק"מ ומודד את ניראות השמש ממקום גבוה אחד שבעיר במקום הנמוך שבאופק העיר].

📖 לוחות שי, ושאר לוחות המועצות הדתיות, ולוח "אור החיים" לג"ר שלמה בניזרי שליט"א [על פי הוראתו המדויקת של מורו ורבו רבי עובדיה יוסף זצ"ל] שכיוונו דבריהם כדעת מרן השו"ע והרמ"א ומנהג ישראל מקדמת דנא [והגר"א בזקנותו והחזו"א כפי 18 דקות למיל]. כפי חישוב זמני היום מעה"ש 72 לצה"כ 72 וצה"כ 13.5 דקות זמניות לענין מצוות הלילה, ומנהג ישראל 30 דקות זמניות לענין מוצש"ק. וכן לענין חישוב נץ המישורי הנמדד ממקום גבוה שבעיר באופק הנמוך בניכוי כל ההרים שמגובה אפס. ובנץ הנראה אינו מנכה הרים אחרי 1 ק"מ.

📖 לוח "אהבת שלום" לג"ר יהודה הלל שליט"א בנו של הג"ר יעקב משה הלל שליט"א וכהוראותיו, כפי דעת הבא"ח בספריו 72/13.5 [וחישובו במעלות]. וגם הוסיף זמן כפי מנהג בגדאד וחכמי פורת יוסף לדורותיה כדעת רבי עזרא עטיה ורבי יהודה צדקה וחכם שלום כהן ורבי שמעון בעדני זצ"ל, ורבי מרדכי אליהו זצ"ל [בלוח "דרכי הוראה" היוצא ע"י בנו הג"ר יוסף שליט"א], כפי חישוב זמני היום 90/25 במעלות, ו-25 דקות זמניות לענין מצוות הלילה ו-35 זמניות במעלות לענין מוצש"ק. וכזמני היום שבלוח "דבר בעיתו" שהוסיף לישיבת פורת יוסף. והלכו בענין חישוב נץ ושקיעת המישור והנראה כלוח א"י.

לוח "עיתים לבינה" לג' דוד אהרן סופר שליט"א, שהביא את זמני היום המצויים כמו לוח א"י [90/90 וצה"כ 25 ו-36 במעלות] ודעת השו"ע והרמ"א [72/72 וצה"כ 13.5 וחישבו במעלות] ומנהג בגדאד ושיבת פורת יוסף [90/25 וחישבו במעלות] וצה"כ לפי כוכבים הנראים בעין כמנהג חכמי ירושלים האשכנזים וחכמי בגדאד ופורת יוסף דהיינו 25/30 דקות אחרי שקיעת הגלגל. וצה"כ דהחזו"א ושקיעה הנראית ועוד. והלך בענין חישוב הנץ המישורי והנראה ושקיעת המישור והנראה כלוח א"י.

ולוח "כולל חבד" כפי דעת רבינו זלמן מלאדי זצ"ל לפי הכוונתו של רבי חיים נאה זצ"ל היוצא ע"י נכדו הגר"ר יעקב סינגאווי שליט"א, ובהשוואה לדעת שאר רבני חב"ד ומנהג הקהילות 120/72 בעה"ש ו-20 בצה"כ ו-30 במוצ"ש. ואמנם לא ס"ל לגר"ז לחוש לדעת המג"א.

ובעז"ה בזה תתרבה הדעת, ויוכל כל אחד להבין הלוח שבביתו על פי הדברים שבחיבור בעז"ה, כפי שיבוארו כל זמני היום כפי הכרעת הפוסקים בתוך החיבור.

בלוח "ארץ ישראל" ובלוח "עיתים לבינה" ו"אהבת שלום" ועוד מחשבים לפי המעלות, ובלוחות שי והמועצות הדתיות המצויים ואור החיים" הלכו לפי הזמניות והאסטרונומי מלבד נץ החמה שהוא לפי הנראה מחמת תפילת ותיקין. המעלה בלוח "עיתים לבינה" שיש לוח לכל עיר בארץ ובעולם. ואמנם לכל עיר יש בלוח עצמו מיקום אחר לזמנים כמו סוזק"ש מג"א לפי ג' שעות מעלות השחר 72 דקות קודם הנץ או 90 דקות וכדו', יש לוח שאחד הזמנים נמצא במשבצת היום הרגילה, ויש לוח שהוא נמצא רק במשבצת של יום שבת, או רק בטבלא העליונה, או בטבלאות שבסוף הלוח, כפי בקשת רבני הערים די בכל אתר ואתר [ומפתח למיקום הזמנים נמצא בעמוד הראשון שבלוח].

ומשום שלוח "שי" ו"המועצות הדתיות ואור החיים" מביאים את הזמנים כפי פשטות דעת השו"ע והרמ"א [והגר"א בזקנתו והחזו"א כפי 18 דקות למיל] וכפי מנהג ישראל מקדמת דנא, וכפי עיקר הדין שכתבו הגר"ז והמ"ב והכה"ח, ושהם מקובלים אצל הרכה קהילות בהם נמצאים גם לוחות המועצות הדתיות, הדגשנו את זמני היום של לוחות שי והמועצות הדתיות ואור החיים עם סימון כזה: ☞.

עלות השחר 120 דקות קודם הנץ [25.9 מעלות מתחת האופק]

לוח כולל חב"ד כדעת הרמב"ם ומהרי"ל. משום דהגר"ז פסק לדינא את שתי השיטות 120 דקות ו-72 דקות לחומרא ולקולא. דהיינו שיש לחשב שיעור זמן עלות השחר 120 דקות "במעלות" קודם הנץ [שבמדינות הצפוניות זמן זה יוצא בחצות הלילה, כמו שכתב בסידורו בספירת העומר ובתעניות המתחילות מעה"ש] לחומרא לענין סוף מצוות הלילה כמו ספירת העומר וכן לענין אכילה קודם התענית המתחלת בעלות השחר וכדו'.

ומאידך גם נקט זמן 72 דקות "במעלות" קודם הנץ לחומרא לענין התחלת מצוות היום. וכן לחומרא לענין חמץ החמור שיודרוזו לאפות את הבצק עד ח"י דקות.

ומאידך נקט להקל במילתא דרבנן כמו להתחיל תפילת שחרית לפי 120 דקות במעלות, ובשעת הדחק גם במילתא דאורייתא כמו קריאת שמע [וכגון שיש לו ל"ע ניתוח ושאר אונס], ובמקום הפסד מרובה כמו בחימוץ וכדו' לפי שיעור 24 דק' למיל.

עלות השחר 90 דקות קודם הנץ [19.78 מעלות מתחת האופק]

לוח א"י ולוח עיתים לבינה שמחשבים לפי 90/90 [במעלות] כדעת החק יעקב [והגר"א בביאורו לשו"ע] והחת"ס והגר"מ"ט ומנהג ירושלים [ואמנם בלוח בגדאד נהגו לפי 90/25 כפי לוחותיהם של רבי יצחק כאמל ור' ניסים כצורי,

לפי מה שהתבאר בחיבור

"ויאמר אלוקים יהי מאורות ברקיע השמים, להבדיל בין היום ובין הלילה, והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן. ויעש אלוקים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים" (בראשית א יד-טז).

א. שבעה כוכבים מקיפים את כדור הארץ, והגדול שבהם הוא המאור הגדול השמש שאורה העצום מאיר לכוכבים אחרים גדולים הנראים ליושבי הארץ כמאורות, הכוכב הירדע שבהם הוא כוכב לבנה, אולם ישנם טריליוני טריליונים של גרודי כוכבים. וכולם עושים רצונו יתברך ונעים בכל בוקר ממזרח למערב שם מקום השכינה כדי להשתחוות לפניו, כדלהלן.

(א) בתחילה נבראו השמש והירח כשהם שווים בגודלם, במראם ובעוצמתם ואולם הייתה תחרות ביניהם, זה אומר לזה אני גדול ממך, וזה אומר לזה אני גדול ממך (פרקי דרבי אליעזר פרק ה). באה הלבנה לפני הקב"ה ואמרה: רבונו של עולם, למה זה בראת את העולם באות ב"ת (שהתורה מתחילה ב"בראשית ברא...")? אמר לה: כנגד שני עולמות, עולם הזה ועולם הבא. אמרה הלבנה: רבונו של עולם, איזה עולם גדול מחברו, העולם הזה או העולם הבא? אמר לה: העולם הבא גדול מהעולם הזה. אמרה לפניו: רבונו של עולם, הלא בראת שני עולמות - העולם הבא גדול מן העולם הזה, ובראת שמים וארץ - שמים גדולים מן הארץ, ובראת אש ומים - המים גדולים מן האש (שהם מכבים אותה), בראת שמש וירח - צריך שיהיה אחד גדול מחברו! "אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד!"

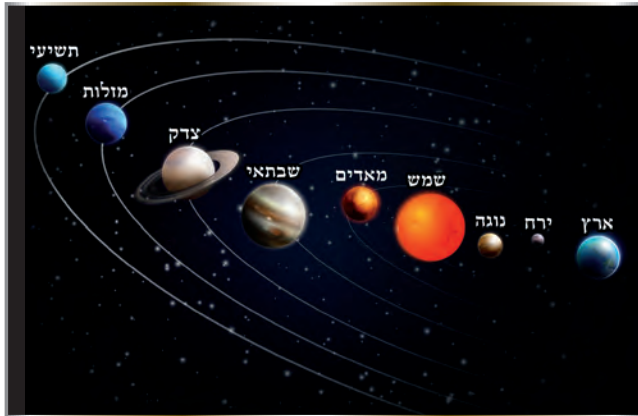
אמר הקב"ה: גלוי וידוע לפני, כי בדעתך שאגדיל אותך ואמעית את השמש, הואיל וקטרגת עליה, לך ומעטי את עצמך - ויהיה אורך אחד משישים מאור החמה! מיד אמרה לפניו: רבונו של עולם, על דבר אחד שאמרתי לפניך, נעשיתי כל כך? אמר לה: עתיד אני להחזיר את אורך כאור החמה! שנאמר (ישעיה ל כו): "והיה אור הלבנה כאור החמה". עדיין לא נחה דעתה, אמרה: ואור החמה - מה תהא עליה? אמר לה: עדיין את מקטרגת עליה? חיי, שיהא אורה שבעתים! כמו שנאמר: "ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים". (אוצר המדרשים).

ניחמה הלבנה על טעותה, ואמרה לפניו: רבונו של עולם, חטאתי, מחול לי! אמר לה: מחלתי לך. אמרה לו: במה אדע כי מחלת לי? אמר לה: לך ומשלי (תופיעין) גם ביום וגם בלילה. אמרה לו: מהו השבח בזה, הלא כמו הנר בצהריים שאין אורו ניכר, אף אני ביום אינני ניכרת ואינני מאירה? אמר לה: על ידך שאת מתמעטת, ימנו כך ישראל את הימים והשנים, ועל פי זה יקבעו את המועדים! (כי בזה שהתמעטת הלבנה ובסוף החודש אינה נראית כלל, ושוב חוזרת ומתחדשת, אפשר לקבוע על פיה ראשי חודשים ומועדים, אבל אילו היתה נשארת בגודלה לא היה אפשר לקבוע ראשי חודשים על פי הלילה). אמרה לו: הלא ההכרעה אם לעבר את השנה (להוסיף אדר ב') או לא, נעשית על פי השמש, ועל פי זה גם כן נקבעים המועדים? פייס אותה הקב"ה, שתקבל ברצון את גזירת ההקטנה, ואמר לה: הלא גם הצדיקים נקראו קטנים: 'יעקב הקטן', 'דוד הקטן', 'שמואל הקטן', ומאחר ותכונת הקטנות תכונה טובה ומועילה שמצויה בצדיקים, אין לך מה להתרעם על קטנותך. כיון שראה הקב"ה שעדיין לא נתיישרה דעתה, הרבה את צבאה, ונתן לה את הכוכבים שיהיו יוצאים עימה ונכנסים עימה (מסכת חולין דף ס ע"ב. מדרש אגדה בראשית א טז).

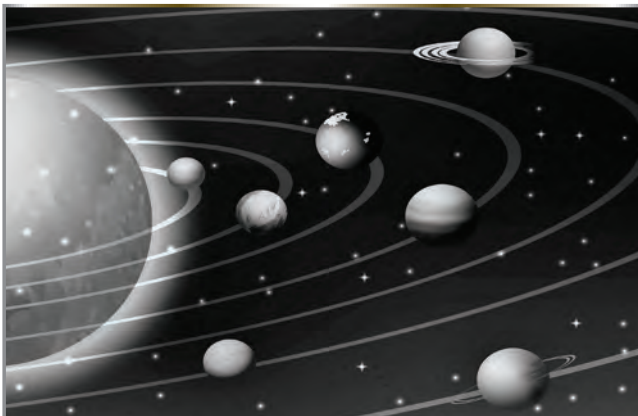
אולם מאחר וברור שיש תנועה של השמש והירח מסביב כדור הארץ, אין נפקא מינה בזה אם השמש מקיפה את כדור הארץ או כדור הארץ מקיף את השמש ושאר הכוכבים, אלא רק מה עיקרו של עולם האם השמש או הכדור, ע"י בהערה.

כמו שהתבאר שמתוך כל צבא השמים העצום, היחס הגודל של כדור הארץ אפילו לא כגרגר חול בתוך אוקיינוס ענק... אולם כל אלו באו לשרת את האדם החי בכדור זה שרק בו ישנה חיות של בני אדם חיות וצמחים. ומחמת כן התעקשו הרמב"ם ועוד הרבה מחכמי ישראל לומר שכל צבא השמים נע מסביב לכדור הארץ במסלול טבעתי כדלהלן, ולא מסביב לשמש. שהרי כולם נועדו לשמש את ישראל עבדיו של ה', ולא ח"ו את השמש שהיא עצמה נועדה לשמש את ישראל עבדי ה'. וכן כתב החת"ס (עה"פ ואתחנן).

וכמובאר כל זה בגמרא עירובין (נו) "כיצד חמה יוצאה ביום ארוך ושוקעת ביום ארוך זה הוא פני צפון וכו'" ובפרש"י. ובספורנו על פרשת נח "וזה שילך השמש על גלגל נוטה מקו משה היום ובנטייתו תהיה סבת השתנות כל אלה הזמנים". ובזוה"ק (תיקונים ס"ט ק:): אמר רבי שמעון: ודאי שמעשה הצדיקים תלוי למעלה, ושם הכל נודע, וההתעוררות שלמטה גורמת להתעוררות שלמעלה, בודאי שסוד הגלגול הוא במקום אחד, וכל הגלגלים הם כמו הגלגלים שעולים ויורדים, וגלגל אחד הוא קבוע באמצע ביניהם, והוא לא מתנענע לכאן ולכאן. וסוד הדבר הרי פשוט (קהלת א ד) "דור הלך ודור בא והארץ לעולם עומדת" שהיא קבועה ביניהם (כ"כ הגר"ז בסידורו שער המילה, שהשמש משתחוה להקב"ה על ידי סיבובה. וכן הוכיח בס' הברית לרבי פנחס אליהו מוילנא, שהיה מרואי פני הגר"א. ובס' יערות דבש לרבי יהונתן אייבשיץ ח"א דרוש ד' שהוכיחו כן מחז"ל). וכן בספרי (פרשת עקב פמ"ז) ובמדרש רבה (קהלת פ"א ס"ד). וכן מבואר באיוב (כ"ו ז) "תולה ארץ על בלימה", ומאידך "ויהי השמש באה ועלטה היה" (בראשית טו"ו) "השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה" (שם יט, כג) "שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון, וידום השמש והירח עמד" (יהושע י"ב) "והוא כחתן יוצא מחופתו שיש כגיבור לרוץ אורח, מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם ואין נסתר מחמתו" (תהלים י"ט, ו). וכן "דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, וזרח השמש ובא השמש הולך אל דרום וסובב אל צפון" (קהלת א, ד).

התפיסה הגיאוצנטרית כולם מסתובבים סביב הכדור

התפיסה ההליוצנטרית כולם מסתובבים סביב השמש

ואמנם החולקים סוברים דדיברה תורה בלשון בני אדם. ואף שנראה בלויינים שכדור הארץ והירח נעים מסביב לשמש, דהיינו דעת חכמי ישראל ישנם תשעה גלגלים ובתוך הגלגל הרביעי נמצאת השמש וכל הגלגלים סובבים את כדור הארץ [הנקרא בספרות התכונה גיאוצנטרית], וכמו שביאר הרמב"ם.

אך דעת חכמי אומות העולם דבגלגל הרביעי אין כלל את השמש אלא את כדור הארץ, ובגלגל הראשון נמצאת השמש שכולם סובבים אותה ע"י כח המשיכה שלה ובוה מסתובבים בהתמדה סביב עצמם וסביב השמש [הנקרא בספרות התכונה הליוצנטרית]. וכדור הארץ נע גם סביב השמש במסלול אליפטי במשך 365 יום וגם סביב עצמו מוטה על צידו כסביבון נטוי על צידו במשך 24 שעות. ומחמת תנועתו הוא סובב סביב חגורת המזלות ובכל חודש נמצא עומד קרוב ליד מזל אחד, ומשום סיבובו העצמי של כדור הארץ במשך 24 שעות, בכל שעותיים הצופה יראה מזל אחד. וגם הירח הולך סביב כדור הארץ במשך החודש, הרי שלירח שתי תנועות: האחת סביב כדור הארץ והשנייה ביחד עם כדור הארץ סביב השמש.

וגם סמכו דבריהם על הזוה"ק (ויקרא דף י ע"א), ז"ל "כל ישובא מתגלגלא בעיגולא ככדור". דהיינו שהכדור מתגלגל כמו שהוכיח אחד מחכמי אומות העולם בשנת ה'ש"ג [ונרדף ע"י האינקוויזיציה הנוצרית ימ"ש שמאמינה שהכל סובב סביב השמש וכפו אותו לכפור בשיטתו, ולכן הם מונים בחודשים הלועזיים שמקורם בנצרות, רק לחודשי חמה, דלא כמוסלמים המונים לחודשי לבנה. מאידך היהודים מונים את ראשי החודשים לחודשי